

CRTE TIPOLOŠKE SRODNOSTI HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI S DRUGIM JUŽNOSLAVENSKIM KNJIŽEVNOSTIMA KRAJA XIX I POČETKA XX STOLJEĆA

GALINA IL'INA (Moskva)

Za posljednjih deset godina u različitim zemljama izašlo je mnoštvo članaka, knjiga već manje, kojima je svrha da se utvrde opće zakonitosti evropskoga i svjetskoga književnog procesa, povijesno-tipološka ukrštanja među pojedinim književnostima ili skupinama književnosti; te svrha još da se otkrije tipologija pojedinačnih pojava u jednoj književnosti.¹

Kolektivni rad hrvatskih učenjaka *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima* nije interesantan samo s gledišta proučavanja procesa u vlastitoj hrvatskoj književnosti i njihovih srodnosti s procesima u evropskima, već i s gledišta otkrića općih tendencija evropskoga književnog razvoja. To mu namiče pažnju širega kruga proučavatelja književnosti, ne samo kroatista ili slavista. Autori knjige postavili su si zadatak da otkriju ne samo »kakve je koji strani pisac ostavio tragove u djelima hrvatskih književnika (takva istraživanja mogu biti korisna kao predradnje) koliko kakve je hrvatska književnost, slijedeći tokove evropske književnosti u cjelini, ispoljavala osebnosti«. ²

Kolektivnim naporima napravljen je prvi korak u određenju karaktera veza hrvatske s književnostima evropskim u raznim etapama njezina razvoja u XIX i prvoj polovici XX stoljeća. Samim time obavljen je velik i potreban posao bez kojega je teško sastaviti znanstvenu povijest nacionalne književnosti.

Istina, ne provodi se proklamirani teorijski princip svagda baš dosljedno. Ponekad tomu se isprečuje nedovoljno proučen konkretni književni materijal, proučena povijest pojedinih književnih pravaca, razdo-

¹ Navest ću kao primjer radove sovjetskih učenjaka: *Problemy tipologii ruskogo realizma* (M. 1969), *Uzaimosvjazi i vzaimodejstvie nacional'nyh literatur* (M. 1961), te knjigu hrvatskoga znanstvenika A. Flakera: *Književne poredbe*, izd. Naprijed, Zagreb 1968.

² *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, izd. Liber, Zagreb 1970, str. 5.

blja, vrsta (osobito se to odnosi na međuratne dvadesete godine). Ponekad zadatak otkrivanja dodira i veza hrvatske s drugim književnostima potiskuje ono što je najvažnije – povijesno-poredbenu analizu pojava, naročito u književnostima sa srodnim razvojnim crtama. Uzgred, veoma žalim da rad M. Košutić-Brozovićeve, *O problemu slavenske orijentacije u hrvatskoj književnosti*,³ u ovu knjigu nije ušao. Ispunio bi on dijelom onu prazninu koja se u knjizi osjeća. Činjenice rusko-hrvatskih književnih veza dobile su u knjizi o kojoj je riječ sporadično osvjetljenje zbog razumljivih razloga – pred godinu dana objavljena su fundamentalna istraživanja o toj temi: A. Flaker, *Književne poredbes*.

U toj knjizi Flaker izriče, po mom mišljenju, vrlo točnu misao: »Podudarnosti našeg književnohistorijskog razvitka s razvitkom nekih slavenskih književnosti mogu nam dati veoma mnogo građe potrebne za teoretska uopćavanja unutar nacionalne povijesti književnosti.«⁴

Hrvatski učenjak ima pravo i u tome da se ta podudarnost ne objašnjuje rasnim obilježjima (mada srodstvo slavenskih naroda ne treba ne uzimati u obzir) nego podudarnošću društveno-povijesnih uvjeta. Odatle krug književnosti koje su manifestirale veću srodnost u svome razvoju prelazi granice slavenskih književnosti; njima se, recimo, mogu pridružiti rumunjska i mađarska književnost. Istovremeno, zahvaljujući posebnosti svojega povijesnog i kulturnog razvoja, uza sve to što postoje mnoge zajedničke crte, poljska se književnost bitno razlikuje od češke i južnoslavenskih. Pa ako – tako se barem meni čini – Košutić-Brozovićeve, u članku što sam ga spomenula, čitaoca uvjerljivo navodi na zaključak kako su izravne veze među slavenskim književnostima brže išle po liniji idejnoj (isključujući rusku i poljsku), onda analiza tipoloških podudarnosti u razvoju tih književnosti uveliko pridonosi tome da se otkriju specifičnosti umjetničkoga razvoja svake od njih.

U svome referatu ne ograničujem se materijalom južnoslavenskih književnosti stoga što bi one predstavljale neku posebnu skupinu unutar književnosti centralne i jugoistočne Evrope, nego jednostavno zato što mi je kao istraživaču pristup do njih lakši. Po svoj prilici da će se samo udruženim naporima više učenjakā sretno prevladati ta geografska »uskoća«; da tomu tako i bude – vrlo je poželjno, jer krug književnosti koji tu pripada od bitnoga je značenja. Sama pak, razumljivo je, ne pretendiram na to da ću do u potpunost osvijetliti zadane teme. Zadatak mi je skromniji – da postavim niz naučnih problema, od kojih mnogi trebaju daljnje razrade i precizacije. K tomu još, zbog ograničenosti op-

³ »Croatica«, br. 1, Zagreb 1971. U ovom članku autorica je iznijela niz prijepornih tvrdnji, npr. o potpuno vlastitu razvojnom putu hrvatske književnosti prema drugim slavenskim književnostima. Nije baš uvjerljiva ni metoda »statističkih« preračuna u određivanju specifične težine ovih ili onih kontakata u međusobnom odnosu slavenskih književnosti i njihovih veza s evropskima. Meni se čini da se autorica ujedno isuviše udaljila od kulturno-povijesnoga zajedništva tih naroda.

⁴ A. Flaker: *Nav. djelo*, str. 18.

sega referata, nemam prilike da pokrenute teze potkrijepim podrobni-
jom argumentacijom. Rado bih da one pobude pažnju jer za ovaj smjer
istraživanja rekla bih da je plodotvoran.

Književnost razmeđa XIX i XX stoljeća u posljednje vrijeme pri-
vlači pažnju mnogih istraživača. Teško da bi se mogao navesti koji
hrvatski književni istraživač da nije platio danka tome interesantnome
dobu (I. Frangeš, S. Korać, S. Lasić, A. Flaker, E. Štampar, M. Šicel i
dr.). U Sovjetskom Savezu posljednjih je godina izašao popriličan broj
radova iz povijesti zapodnoevropskih, ruskih i slavenskih književnosti
i kazališta toga razdoblja; među njima su i članci o slavenskim književ-
nostima i srpskoj.⁵

A taj interes slijedi svoju zakonitost. U književnostima sviju evrop-
skih zemalja, među njima i slavenskih, bilo je to razdoblje prijelaza od
relativne umjetničke monolitnosti književnoga razvoja u XIX stoljeću,
prema polimorfnosti književnoga procesa u XX stoljeću u toku kojega se
pojavilo mnoštvo struja, škola i tendencija. U vrijeme kad su se rušile
nacionalne brane, širenje kulturnih dodira i intenzivnost razmjene
umjetničkih vrednota među slavenskim zemljama doveli su do vrijedna
rezultata: upravo u tom razdoblju slavenske se zemlje aktivnije uklju-
čuju u evropski književni proces. Devedesetih i devetstotih godina ra-
đaju se nove tendencije često opstojeći još nediferencirane u kompleksu
s drugima. Ne daju one baš uvijek visoke umjetničke rezultate, ali sa-
ma njihova pojava svjedoči o pripremanju mnogih formi umjetničke
svijesti i načina prikazivanja. Kao nikada prije u književnosti se nagla-
šuju te prepleću pojave koje naginju k eksperimentima prethodnoga
razdoblja i nove, tipične za književnost XX stoljeća. Pri tome ne bi baš
bilo pravedno sve to novo pripisivati tek modernističkim strujama. Sla-
žem se s Košutić-Brozovićevom kada, koristeći se interesantnim materijalom,
dokazuje kako je razdoblje moderne bilo prijelomno za hrvatsku
književnost u njezinu odnosu prema evropskima uključujući rusku i dru-
ge slavenske književnosti, a jednako dokazujući i to kako sve to nije
bilo samo zasluga »mladih« već zasluga svih književnih grupa toga vre-
mena.⁶ Štaviše, različita idejna i umjetnička orijentacija tih grupa spa-
sila je hrvatsku književnost od jednostrane usmjerenosti na samo jednu,
svejedno koju i kakvu književnost ili pravac. Pred njom se otvorila
riznica duha različitih epoha, različitih naroda, pravaca i škola.

Još jednu okolnost valja imati na pameti. Sami »modernisti« uza
sve njihove razlike u južnoslavenskim književnostima nisu bili estetički
jedinствени. Bili su oni konglomerat osobito modernističkih, pa romanti-
čarskih, i čak realističkih tendencija. Pojavivši se u razdoblju u kojemu
je realistički pravac zauzimao jednako još solidne pozicije te u svakoj

⁵ 1970. izašla je knjiga u kojoj su članci iz povijesti slavenskih i srpske knji-
ževnosti s razmeđa XIX i XX stoljeća: *Zarubežnye slavjanskije literatury XX
veka*, Moskva 1970.

⁶ *Nav. djelo*, članak *Evropski okviri hrvatske moderne*.

književnosti bio zastupljen istaknutim imenima, »modernisti« su se, unatoč odvravanju od realizma i romantizma, pokazali s njima čvrsto povezani (M. C. Nehajev, Penčo Slavejkov, O. Župančič, I. Cankar). U to su vrijeme »modernisti«, kako u kojoj književnosti, igrali ulogu svojevrsnih »buditelja«. Ponajviše se to odnosi na slovensku modernu. Sovjetska istraživačica E. I. Rjabova tako piše: »Ta 'snažna grupica' izrazitih talenata, koja je dobila ime 'slovenska moderna', izrazila je osjećanje svijeta za generaciju predolujnog razdoblja devedesetih godina, razdoblja burnoga rasta novih društvenih snaga i dozrijevanja društvenih prekretnosti. Prijezir prema filisteriji, protest protiv moralnoga kala i društvene nepravde što su carevali u građanskome svijetu, stapanje sa stihijom puka, s vlastitom prirodom, predosjećanje osloboditeljske misije proletarijata, težnja za duhovnim oslobođenjem čovjeka, duboki patriotizam – takav je u osnovnim crtama kompleks ideja što su našle odraza u stvaralaštvu predstavnika 'slovenske moderne', a to ih je, po riječima slovenskoga kritičara B. Ziherla, 'zblížilo s revolucionarnim romantizmom ranoga Gorkog'.«⁷

Slovenska je moderna u jednome smislu pojava jedinstvena, ali više s gledišta njezine idejne usmjerenosti. U potrazi za novim izražajnim sredstvima njezini su se predstavnici utjecali poetikama naturalizma, simbolizma, ekspresionizma i realizma. To će je zbližiti s »modernama« drugih slavenskih zemalja koje nisu imale takve idejne monolitnosti niti su pokazivale toliko silnu brigu o narodnim potrebama.

S druge strane, ni realizam nije bio zamro u svom razvoju. U njemu se još i prije pojave »moderne« može primijetiti očit okret prema produbljenom psihologizmu. I za realizam ljudska ličnost postaje glavno uporište istraživanja. Ali svemu usprkos, mada se dešava da se suzije socijalni plan književnoga promatranja, veze ljudske ličnosti sa društvom ne gube se. Na iskustvo Leskovarevo, iskustvo Đalskoga i Dostojevskoga, prema vlastitom priznanju, oslanjali su se i predstavnici »hrvatske moderne«. Jednako je teško razvoj suvremene hrvatske poezije predstaviti bez S. S. Kranjčevića. Neki učenjaci, dijelom i hrvatski, smatraju to uporište odstupanjem od realizma, videći u tome početak dezintegracije realizma. A građa hrvatske književnosti, možda jače od drugih južnoslavenskih književnosti, za takav sud donekle daje povoda. Većina sovjetskih istraživača u rezultatu proučavanja eksperimenta u zapadnoevropskim i ruskoj književnosti dolaze do drugačijega zaključka. Realizam nastavlja svoj tok stupajući u kompleksne relacije s modernističkim pravcima. Nije taj tok bio miran uspon po vertikali. Kao i u svakoj umjetnosti njegov je razvoj uključivao trenutke uspješnijih i neuspješnijih traganja, postizao je pobjede i padao u poraze.

Realizam na razmeđi stoljeća manifestira se kao pojava višeslojna, s neuporedivo većom raznolikošću tendencija unutar njega sama negoli što je to u prethodnom razdoblju. Nije to bilo uvjetovano tek time što

⁷ Ivan Cankar, *Izbrannoe*, Moskva 1958, str. 8-9.

su se u književnosti našli predstavnici različitih književnih generacija i što su stvaralački aktivni bili i pisci starije dobi koji su svoj književni put započeli u prethodnome razdoblju (Vazov, Đalski, Novak, Sremac, Ranković). Zapravo, tako tomu biva u svakome novom razdoblju. Važnije je primijetiti nešto drugo. Mnogi »mladi« još su bili vezani tradicijom, a njihova traganja za novim, po riječima bugarskog učenjaka P. Zareva, išla su »pod borbenom zvijezdom 90-tih godina«. Devedesetih godina u srpskoj književnosti, i kasnije, realizam čuva čvrste pozicije. Štaviše, njegov razvoj u cjelini obogaćen je novim tekovinama, npr. kombinacijom žestoke društvene kritike i s gravitiranjem ka produbljenju spoznavanju ljudske psihologije. Proširuje se i sam krug tema koje ulaze u sferu pažnje pisaca-realista. A u to vrijeme realizam se nije razvijao izolirano. U traganju za novim izražajnim sredstvima utjecao se on poetikama drugih književnih pravaca – naturalizmu, impresionizmu i simbolizmu. No dok je još riječi o 90-tim godinama, može se reći da su sve te tendencije što su prožimale stvaranje mladih pisaca – u pravilu unapređivale umjetničke mogućnosti realizma.

Devedesetih godina situacija se bitno mijenja. Reakcija na racionalizam, opće oduševljenje za idealističke pravce u filozofiji, doveli su do osnaživanja subjektivnoga principa u književnosti, do vraćanja k lirici koja je epiku potiskivala čak i u prozi, do razmaha malih umjetničkih formi. Razlozi su tomu bili jedni za cijelu Evropu – uoči silnih povijesnih pokreta, neosviještena socijalističkim idealom, nastojeći protumačiti bit zbivanja, umjetnička misao davala je svu silu odgovora. Uzburkana atmosfera vremena našla je izraz u najrazličitijim umjetničkim rješenjima. Sve se to javljalo i ranije, od druge polovice 90-tih godina. Sredinom 900-tih i 10-tih godina novoga stoljeća time biva determiniran karakter književnoga procesa. U Bugarskoj se javlja simbolistički pravac, njegove su pozicije jake i u srpskoj književnosti, konstituira se književni pravac naturalizam u Sloveniji. Premda se slični pravci i nisu konstituirali u Hrvatskoj, prisutne su tendencije simbolizma i u prozi, i u poeziji, i u drami, a kasnije – tendencije futurizma i ekspresionizma. Pa ni tih još godina realizam ne gine iz književnosti, već stvara niz sjajnih uzoraka. (Tu su djela Elina-Pelina, Stamatova, Kočića, Čipika, Cankara, Finžgara, Krajgera, pa Kosora i I. Kozarca.) A zna biti da se najznačajnija djela javljaju baš na sjecištu različitih tendencija, slobodnih od krajnosti »novoga« i arhaizma staroga. Pjesnik S. S. Kranjčević, pa njegov slovenski suvremenik I. Cankar, srpski prozaik B. Stanković dokazuju to svojim stvaralaštvom.

Svaka je južnoslavenska književnost išla svojim putem, svaka je sebi primjereno usvajala evropski eksperimenat te se uknjižavala u evropski književni kontekst. Međutim, u razvoju južnoslavenskih književnosti moguće je pratiti niz tipoloških srodnosti, a to pomaže da se s većom pouzdanošću utvrde specifičnost svake od njih i bitne razlike u njihovu razvoju.

Bile su to književnosti srodnih naroda, ali naroda koji su prevalili različite povijesne i kulturne putove, imali različite tradicije i različite religije. Relativno tješnje veze bugarske i srpske kulture očite su. Njih je stvorilo oslanjanje na po karakteru srodan folklor i srodnu stariju kulturu, stvorile su ih čvršće veze s Rusijom. Hrvatsku književnost od ostalih južnoslavenskih književnosti razlikuje postojanje bogate književne tradicije koja potječe od dubrovačke kulture (misao koja se razvila u radovima hrvatskih učenjaka).

Bugarska i Srbija već su bile samostalne države, dok su Slovenija i Hrvatska još jednako bile neslobodne. Pa mada nacionalni problem nije bio skinut s dnevnoga reda ni u prvim dvjema zemljama (bugarska i srpska država nisu bile još ujedinile sve dijelove svoje nacije), problematika ta za njih nije bila u prvome planu. Iznimka je ipak razdoblje balkanskih ratova i predvečerja prvoga svjetskog rata kada se ta problematika razgara nečuvenom žestinom. U tim su se zemljama s mnogo većom evidentnošću pred društvom isprijčila pitanja građansko-demokratskoga poretka. U prah su se pretvorile iluzije povezane s nacionalnim oslobođenjem kao izbavljenjem od despotizma općenito. Opozicijski pokret protiv vlastitih monarhističkih režima ujedinio je sve demokratske snage tih zemalja. Taj je pokret nadahnjivao i književnost. Kao nikada dotad pojačana je bila kritika društvenog uređenja. Uza svu djelimičnu utopičnost predlaganih rješenja, književnost se svojski uključila u svekoliko negiranje postojećih društvenih odnosa. Satiričke književne vrste dobivaju široku primjenu. I mada one gravitiraju ka tradicionalnim formama, u njihovu se razvoju zapažaju i nove crte – pojava alegoričke pripovijesti i parabole (Kočić, Domanović).

Kako su društveni uvjeti u Hrvatskoj i Sloveniji specifični, to se i odnosnim književnostima, isticanjem u prvi plan zadataka nacionalno-oslobodilačke borbe, povijesna problematika nastavlja kao jedna od osnovnih. Zato se nužno razumije analitička obrada povijesnoga romana i njegove evolucije u knjizi *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*. U članku *Stilske osobine hrvatskoga povijesnoga romana* M. Sertić prati razvoj te književne vrste u hrvatskoj književnosti izvodeći prijeko potrebne paralele sa srodnim romanom u zapadnoevropskim književnostima. Minuciozna analiza stilske strukture povijesnoga romana na različitim etapama njegova vijeka navodi autoricu na zaključak: počevši sa Šenoam do kraja XIX stoljeća i čak u početku XX stoljeća u hrvatskoj književnosti caruje valterskotovski tip romana s njemu inherentnim romantičarskim crtama. Šteta da autorica za usporedbu nije uzela povijesni roman slavenskih zemalja, gdje se taj romansijerski tip u drugoj polovici XIX stoljeća razvijao kudikamo aktivnije negoli u književnostima zapadnoevropskim, a posebno u poljskoj književnosti koja je svojim rezultatima (Sienkiewicz, Prus, Żeromski) u mnogočemu nadmašivala zapadnoevropske književnosti.⁸ Svejedno što

⁸ I. K. Gorskij, *Pol'skij istoričeskij roman*, Moskva 1963.

hrvatski povijesni roman toga vremena nije dao većih umjetničkih rezultata, u njemu je ipak moguće pratiti pojavljivanje novih tendencija. Mira Sertić npr. zamjećuje promjene u strukturi povijesnih romana Đalskoga koji se sad ne javljaju više kao hrvatski izdanak valterskotovskog tipa romana, nego predstavlja drugačiji tip – tip realističkoga društvenopovijesnoga romana kojemu će tipološke paralele čovjek prije naći u Poljskoj negoli u zapadnoevropskim književnostima toga vremena. Svejedno što je Nehajevljevi roman *Uuci* napisan kasnije (1928), sam povratak izgrađivanju psihološkoga povijesnoga romana nije bio pripremljen jedino zapadnoevropskim modelima. Poljska je književnost i na tome planu prednjačila. Djela Žeromskoga puna su snažne lirsko-psihološke impregnacije; tomu duguje promjene i sam tradicionalni tip povijesnoga romana.

U hrvatskoj se povijesnoj prozi nije baš razvila simboličko-folklorna tendencija, ona se nije oslanjala na narodnu usmenu predaju, na legende i predanja, jer glavnim se zadatkom nije smatralo izgrađivanje povijesno vjerodostojnog ambijenta, već vjerodostojnost psihološka (donekle se ta tendencija promalja samo u Šimunovića, a u bugarskoj književnosti u A. Strašimirova). No zato je ona vidljiva u razvoju povijesne drame (I. Vojnović). Zato će, meni se bar tako čini, uspoređivanje promjena što su se desile u razvoju te vrste u slavenskim književnostima na razmeđu stoljeća, dati zanimljive rezultate. Tu je književnu vrstu porodila specifična situacija tih zemalja kada su, okružene »velikim nacijama«, bile prisiljene braniti svoja nacionalna prava. A književnost je bila jedan od najvažnijih glasnika nacionalnooslobodilačkih ideja. Životnost povijesnoga romana na taj nam se način ne može objasniti tradicionalnom sklonošću ka toj književnoj vrsti, nego može društvenim uvjetima nacionalne egzistencije. Sporije se ta književna vrsta od drugih oblika podčinjavala promjenama; to dakako ne znači stagnantnost i neprijemčivost za nove pravce.

Najperspektivnijima i najgipkijima pokazale su se vrste romana i novele socijalno-psihološkoga i psihološkoga plana, osobito one koje su se pojavljivale na međi među prethodnim i analiziranim razdobljem. Usmjerena protiv naturalizma, deskriptivnosti i svakidašnje običnosti s jedne strane i idealizacije patrijarhalnih odnosa s druge, ta književnost tegobno traži istinu te predlaže najproblematičnija rješenja. Traganja se uglavnom kreću u dva smjera – dokučivanje unutarnjega svijeta čovjekova, ličnosti i pojedinca u njegovoj povezanosti s vremenom; i: promatranje promatranje radi, promatranje pojedinca izolirano od sredine što ga okružuje. Kronološke tablice što ih je sastavio S. Korać, proučavatelj povijesti hrvatskoga romana iz razdoblja »hrvatske moderne«, pomažu da se predoči specifična težina obaju smjerova. Količinski (po terminologiji S. Koraća) roman povijesni i društveni očito imaju prevagu nad romanima modernističkim (među njih je autor uključio i djela prijelaznoga tipa) npr. roman I. Kozarca *Đuka Begović* ili roman M. Mistre *Moć spoznaje*. Autor rada *Dvadeset godina hrvatskoga romana* potpuno

je u pravu kada tvrdi da su u razdoblju »moderne« uporedo s tipično modernističkim romanima postojale klasične forme realizma i romantizma«. No teško se s njime suglasiti kad on to »supostojanje« ograničuje uglavnom na povijesni roman i priču.⁹

Analiza romana različitih književnih orijentacija kakvu on provodi mada nigdje sam toga zaključka ne formulira, dokazuje da je za to vrijeme karakteristično kombiniranje svekolikih stilskih tendencija koje su se javile u književnosti kao cjelini, u stvaralaštvu jednoga pisca ili čak u jednome djelu te da djela prijelaznoga tipa osvajaju sve više i više. Takvo ispitivanje obavlja M. Šicel karakterizirajući specifične crte hrvatske novele u razdoblju moderne a posebno novelista Matoša.¹⁰

Još je A. Barac primijetio da je V. Novak, jednako kao i Kranjčević, »hrvatsku književnost zaokrenuo od historičarskoga nacionalizma Šenoina doba, socijalne, političke i nacionalno-ekonomske analize realističkoga perioda do intimnijeg dodira s unutrašnjostima ljudi koje je opisivao«. ¹¹ Ta misao nije važna samo zato što fiksira tekuću promjenu u književnosti, nego i zato što se u njoj ističe da tu promjenu prvi provode pisci koji ne ulaze u »modernu«, dok je jedan od njih uvjereni realist.

Promjene što su se desile u tipu socijalno-psihološkoga romana i pripovijetke u najužoj su vezi s problematikom. Za bugarsku i srpsku književnost toga vremena vodeća tema postaje život seljaštva. Bugarski učenjaci primjećuju da tome razdoblju pripada svojevrsno »otkriće sela«. ¹² Pa i to je razumljivo, jer neriješenost agrarnoga pitanja, pa položaj seljaštva u zemljama oslobođenim od tuđinskoga jarma – postaju prva pitanja književnosti i života. Gotovo da iz književnosti nestaje patrijarhalnoga mira, idiličkoga seljaka i ništa manje idilične zadruge. U nju odlučno ulazi gazda koji se bogati zelenašenjem i seljaštvo u propadanju, seljaštvo koje trpi i seljaštvo koje protestira (A. Strašimirov, Elin-Pelin, Kočić, Čipiko). I opet se pisci laćaju romantičarskih boja da bi oslikali stihijne pokrete masa, da bi uzdigli aktivnu puntarsku ličnost nad sivilo svakidašnjice, da bi poetizirali prirodu (Čipiko, V. Novak).

U hrvatskoj i slovenskoj književnosti seljačka tematika nije tada postala jednom od vodećih. Sve da tomu i jest tako, rekla bih da nije tačna tvrdnja kako hrvatska književnost nakon Šenoe i Kovačića nije poznavala pravoga seljaka, – a to tvrdi Korać. Eto, uza sav njegov talenat, Šimunovićev seljak jedva da je biće zbiljsko, povezano sa zbiljskim problemima sela toga vremena. Ali zato seljački svijet J. Kosora i I. Kozarca odrazuje promjene što su se u ljudima zbile, promjene uvjetovane promjenama što su se odigrale u selu na putu kapitalizacije. U razradi te tematike u svim se južnoslavenskim književnostima daju pre-

⁹ Rad JAZU, knj. 333, Zagreb 1963, str. 488.

¹⁰ M. Šicel, *Novela hrvatske moderne*, »Radovi zavoda za slavensku filologiju«, Zagreb 1965, br. 7.

¹¹ A. Barac, *Rasprave i kritike*, Beograd 1964, str. 246.

¹² P. Zarev, *Panorama na b'lgarskata literatura*, Sofija 1967, t. 1, str. 61–3.

poznati istovetne crte. Pisce zanimaju slični problemi, na primjer: uzroci rasapa zadruga (Kosor; *Rasap* – Elin-Pelin; *Gerakovi*), raslojavanje seljaštva i njegova moralna labilnost (Strašimirov – I. Kozarac), psihologija za selo novoga tipa radnika-pečalbara (Čipiko, Kosor). Sve ove pisce privlači moć instinkata u čovjeku, »glasi krvi« – odatle njihovo toliko utjecanje poetici naturalizma. Istovremeno u njihovim je djelima prisutna i snažna socijalno-psihološka osnova koja ih čvrstim nitima povezuje s realizmom. Ako ćemo pravo, onda jednako kao što je to bilo u srpskoj i bugarskoj, u hrvatskoj književnosti J. Kosor i I. Kozarac, u slovenskoj I. Cankar – otvaraju nove stranice.

Od svih ostalih južnoslavenskih književnosti hrvatsku razlikuje pažnja prema plemstvu u propadanju, upravo pažnja prema najsitnijem predstavniku klase što je odlazila s povijesne scene. Ali u umjetničkom pogledu razrada ove tematike zapravo se sažimlje s tematikom što je zapremila istaknuto mjesto u svim književnostima – s tematikom o inteligenciji u najrazličitijim varijacijama i aspektima. Upravo u razradi ove tematike zacrtala se najkontrasnija dioba među realističkom i onakvom književnošću koja s realizmom nije gubila spoja, i književnošću modernističkom. Pa premda se u realizmu uspostavlja življi interes za intimu, unutarnji život čovjekov nego za njegovu društvenu okolinu, ipak ta okolina čovjekova društvenog bića, makar i posredovano, očituje i karakter, i ponašanje, i misli junaka književnih djela. Pa ako se može govoriti o tome da se u realizmu toga vremena osjeća tendencija izdvajanja junaka od sredine, karaktera od društva, tendencija što se jasnije očituje s druge polovice 900-tih godina, onda je za djela »moderne« karakteristična apsolutizacija ove tendencije. U njima prevladava stav prema sferi čuvstava kao zbilji većoj negoli je život sam. Čovjek se izlučuje iz svijeta svoje okoline, a misao i čuvstva odjeljuju se od djelovanja. Zato glavni junak izlazi pred nas isprazan, nemoćan, neurasteničan. Njegova se tragedija ne izvodi iz konflikta intelektualca s građanskom sredinom, kako to biva u realističkome romanu (npr. u *Martinu Kačuru* I. Cankara, u *Došljacima* M. Uskokovića), već kao posljedak vlastite nemoći i bezvoljnosti. Nesreća je sadržana u njemu samome (Nehajevljevič *Bijeg*). Ali ne bi bilo točno tvrditi da su ta opća gibanja mimoišla realističku književnost. Nije se to odrazilo samo na karakteru junaka, u mnogo čemu poistovećivanu s junakom dekadentnim, već i u samoj pesimističkoj tonalnosti tih dijela. Pa ipak, u tom istom razdoblju javlja se u realizmu posvemašnja novina koja ga razlikuje od modernističke književnosti. Novina je ta u tome da se, mada još ne u svoj širini, ali u svojoj oštirini, da, postavlja problem duga inteligencije prema svojem narodu. S. S. Kranjčević, I. Cankar, A. Strašimirov, P. Javorov... unose u književnost duboko proživljenu spoznaju o težini borbe, čak o njezinoj usudnosti na određenoj etapi. A junak Cankareva komada *Sluge*, učitelj Jerman, ide i dalje od Martina Kačura proglašavajući prijeku potrebu otvorene borbe protiv socijalnoga ugnjetavanja. Toliko bi se za potvrdu rečenoga moglo navesti Kranjčevićevih stihova što pjevaju o borbi za

ljudsku sreću, o požrtvovnosti (*Zapad sunca, Misao svijeta*). U programatskoj pjesmi *Svijet i pjesma* piše Kranjčević da *bez žrtve za budućnost sva je povijest mrtva*.¹³

U nekoliko mi navrata u toku ovoga referata padalo na pamet da u različitim aspektima podsjetim na romantičarske tendencije. Ovo je razdoblje u svim evropskim književnostima u vezi s oživljavanjem romantizma u preraznim njegovim prijelivima. Kao da se gibala po spirali, književnost je napravila zavoj te se na jednome mjestu približila onome što je već bilo prijedeno. Pa je ono od čega su se odbijale prijašnje generacije opet postalo privlačnim nanovo se osmišljujući s pozicija novoga vremena. Bilo je i vanjskih razloga s obzirom na umjetnost – kriza društvenih odnosa, kriza kapitalizma koji je poprimio znake stabilnosti. Građanski um pokazao se nemoćnim da ma šta promijeni; u smjenu racionalizmu i praktičizmu dolazi oduševljavanje idealizmom, mistikom, bogotražiteljstvom. Odatle dobrim dijelom potječe obraćanje romantizmu i pojava romantičarskih tendencija. Bilo je tu i epigonstva. Tema romantičarskih tendencija u različitim književnim pravcima, strujama i književnim grupama toga vremena, osobito u hrvatskoj, pa i u drugim slavenskim i evropskim književnostima, još čeka svojega istraživača. (Iznimku bit će da čine bugarska i poljska nauka o književnosti koje su tome pitanju posvetile već dosta pažnje.) Zasad bi se moglo tek navesti nekoliko aspekata primjene tih tradicija.

Romantičarska linija u povijesnome romanu dosta je bila već uvriježena i nova nije. Ona čak u neku ruku izgleda arhaičnom na razmeđu stoljeća. U hrvatskoj književnosti u toj književnoj vrsti očuvalo se posebno mnogo epigonstva. Posvema je drugačije ponovno osmišljavanje romantičarskih tradicija u lirici. Njezin ispovijedni karakter, interes za čovjeka i čovječanstvo, maštanje o općem bratstvu, filozofičnost i njezina tragična patetika rađaju borbeni prometejski duh Kranjčevićeve poezije. Njezina romantičarska uznesenost, kozmizam, dapače i bogotražiteljski motivi, primjerice i poeziju P. Javorova, i poeziju »slovenske moderne« zblizuju s romantičarskom poezijom. Romantičarskoj poetici utječu se pisci i u težnji da opjevaju pobunjenoga seljaka, da odraze snagu stihijne pobune (Elin-Pelin, Kočić, Čipiko, Cankar).

Književnost moderne, osobito poezija, više gravitira ka transcendentnoj ideji estetičke mnogoznačnosti i metaforičke neodređenosti. Rađa se mistika, traga se za čistom dekorativnošću izraza i poetskih slika, a također i za »čistom psihologijom«. S druge strane – s romantizmom tu književnost povezuje i zanimanje za folklor, uvođenje motiva iz legendi i pučke predaje (Nazor, Matoš, Šimunović).

I treća linija jest linija zametanja proleterske umjetnosti. Od svih južnoslavenskih književnosti bugarska je književnost iskusila najšire djelovanje socijalističke ideologije. Gotovo odmah po osnutku bugarska socijaldemokratska partija svojim je muževnim i beskompromisnim stavom u borbi s diktaturom Stambolova osvojila simpatije širokih slojeva pučanstva uključujući i stvaralačku inteligenciju. Javorov, Strašimirov,

Cerkovski – surađuju u partijskim izdanjima, te kako su sami kasnije pisali, potpadaju pod utjecaj jasnoće, cjelovitosti i moralne plemenitosti socijalističkoga nauka.¹⁴ Utjecaj taj nije za ono vrijeme duga vijeka niti je bio dublji, ali nije ostao bez posljedica po književnost i po stvaralaštvo pojedinih pisaca. U Bugarskoj se u to vrijeme zameće proleterski književni pravac. U jugoslavenskim je književnostima o takvu pravcu govoriti – rano. O pojavi proleterskih tendencija – već se i može. Stanje u hrvatskoj i slovenskoj književnosti zamršivalo se zbog reformizma socijaldemokratskih partija odbijajući mnoge poštene pisce. Međutim, u socijalističkoj štampi javljaju se već socijalistički pisci. Oni su još slabi kao umjetnici, no nastoje da čestito služe svojoj klasi (K. Abrašević, M. Danko, N. Vukojević).

Bit ovakva tipa romantičarske vizije sjajno je izrazio Lunačarski kad je pisao o mladome Gorkom: »Razlazili su se sivi sumraci 80-tih godina, razbješnjele se svježje oluje 90-tih. Nastupao je nov junak – proletarijat. Postala je očita snaga njegova kretanja naprijed, izoštrio se njegov protest, očvrsnule nade. Gorki je bio prvi među piscima da je oćutio veličinu događaja što su nailazili. Bio je sam uznemiren i druge je uznemiravao. I ta uznemirenost, taj most od sebe prema drugima dizao je uzvišenim pjesničkim slikama – jer je ljudima ponajprije valjalo kazati da je došlo neobično vrijeme, da s monotonom svakidašnjicom pomirbe više biti ne može, da je tu blagdan, da su dani krvavih bitaka, da su došli dani strašni i žestoki, ne dani svakidašnji, ne više dani puni sivila i bljutavosti.«¹⁵

Naravno da će se buduća revolucionarna umjetnost naslanjati na ukupno iskustvo demokratske književnosti. I nije slučajno A. Cesarec u svom članku *LEF u Jugoslaviji* – kao neposredni prethodnik lijeve fronte jugoslavenske umjetnosti, naporedo s predstavnicima radničke književnosti naroda Jugoslavije – citirao S. S. Kranjčevića, I. Cankara te I. Kozarca, pisce koji su bili kadri pronicljivo gledati »u gluhu noć što se spustila nad Hrvatsku«, i nad Sloveniju, pisce koji su voljeli svoj narod i u njega vjerovali.

S ruskoga, po rukopisu,
preveo: K. Pranjić

¹⁴ Z. Avdžiev, *Ulijanieto na socialističeski idei v' rhu b'lgarskata literatura*, Sofija 1968.

¹⁵ A. Lunačarski, *Stat'i o Gorkom*, Moskva 1957, str. 25.